

Dansk Statistisk Historie 1800—1850, Kbhvn. 1901, S. 136 ff. De nyere Folketællinger, fra 1890 og fremefter, omtales paa tilsvarende Maade i det lige udkomne Værk: Det statistiske Departement 1896—1920, Kbhvn. 1920, S. 33 ff.

LAUGSVÆSENET I DE DANSKE PROVINSBYER. INDSAMLINGS- OG STUDIEOBJEKTER.

Af Otto Smith.

Når undtages de få optegnelser om laugene, der har fået plads i bytopografier fra de sidste århundreder samt nogle få håndværkslaugs historie, hvoraf nogle har fået plads i et par af de historiske samfunds-årbøger, er provinsens laug et fuldstændig udyrket felt. Kun lærer Laurits Pedersen har skrevet rationelt om en enkelt provinsbys laug (Helsingørs) og har derved fremdraget en mængde nye og interessante træk. Men denne by kan ikke opstilles som norm for alle danske provinsbyer! Hvis de enkelte byers forskellige laug fremdrages, vil der vise sig ikke få afvigelser, og det er navnlig dette, jeg her ønsker at pointere.

I 1880'erne begyndte professor C. Nyrop sit arbejde med at klarlægge tidligere dages håndværksskik, samtidig med at han skrev en række københavnske laugs historie. Han fortsatte med disse arbejder lige til sin død og fik bl. a. gjort en del af de sammenlignende arbejder, der skulde vise laugenes indre liv i sammenhæng og i forhold til statsmagten og de udenlandske håndværksforhold.

Men den store specielle laughistorie for hele Danmark fik han aldrig udarbejdet, skønt han mere end nogen anden vilde have været selvskrevet dertil.

Jeg kunde tænke mig, at en af grundene hertil var den, at

han ikke havde haft provinslaugene under reel behandling. Uden dem vilde han ikke være nået helt til bunds med de forberedende arbejder; thi dertil rummer disse små laug alligevel for mange afvigelser fra hovedstadens, selv om det måske til slut vil vise sig kun at være småstykker, de kan yde til det store mosaikarbejde. Fremtiden vil vise det.

Hvor meget eller hvor lidt, der kan ydes fra provinslaugene, hører netop fremtiden til. End ikke på dette tidspunkt vil det være tilstrækkelig udbytterigt at kaste sig over studiet af provinsens håndværkslaug som helhed, dertil er stoffet alt for spredt og utilgængeligt.

Da laugene blev opløst omkring 1862, hvor fristen i følge næringsloven af 1857 udløb, gik det nemlig såre forskelligt med laugenes ejendele.

Enkelte steder blev alt, hvad der hed skrevne sager afleveret til magistratsarkiverne, og med disse blev de senere afleveret til landsarkiverne, der atter har udskilt dem. Dog er dette arbejde måske ikke alle steder fuldenendt, så at det med sikkerhed kan siges, at alt vedrørende laugsvæsnet er uddraget og let tilgængeligt.

I andre byer blev arkivalierne liggende i laderne og gik med disse i arv fra den ene til den anden, ikke altid inden for samme fag, oftest dog i den familie, hvor de oprindeligt havde været, sædvanligvis den sidste oldermands. Men der er eksempler på, at de er blevet foræret bort »ud af byen« som kuriosas.

Den første officielle samlingsbestræbelse udgik fra dansk folkemuseum, der i 1887 satte sig i bevægelse for at få samlet alle genstande, som havde tilhørt håndværkslaugene, ind til museet. Industriforeningen, der allerede da havde samlet en del, afleverede dette efter en konference med indenrigsministeriet, og fra hele landet strømmede nu de forskelligste sager ind til museet.

Også de lokale museer, der er opstået rundt om i landet, har i de senere år fået navnlig en del lader med indhold afleveret fra dem, der lå inde med dem; men endnu findes der en

del i privat eje rundt omkring. De sidste tider har endog vist eksempel på, at et fynsk skomagerlaugs arkivalier var havnet hos en landsbysmed.

Det må derfor først og fremmest være en opgave, der i ikke ringe grad falder på de historiske samfund og på provinsmuseerne, at sørge for, at disse ting, der har så rig kulturhistorisk interesse, bliver indsamlet. Lige så naturligt, det imidlertid er, at genstandene — lader, skafferstokke, signeter m. m. — bliver museernes ejendele, lige så vigtigt er det, at de arkivalier der findes, afleveres til det pågældende landsarkiv; thi først der kan de komme til nytte!

Hvilke arbejder kan der nu udføres med disse små arkiver, og hvilke erfaringer kan man nærmest vente at få uddraget deraf?

Det, der ligger nærmest for, vil være, at de historiske samfund får et nyt og sikkert kærkomment stof ind som afveksling i deres årbøger, idet de optager de enkelte laugs historie, eller en almindelig laughistorie for amtet eller en af dets byer. Ikke alene vil dette have interesse for en ikke ringe del af årbøgernes læsere, for hvem håndværkerhistorie og gammel håndværksskik kun danner tågede billeder; men der kan også på denne måde blive fremdraget et betydeligt stof til vedkommende bys topografi og personalhistorie. Findes der blandt papirerne mester- eller svendeskråer, bør disse gengives, eller i hvert fald bør deres afvigelser fra andre trykte skråer fra samme tid anføres.

Men det er ikke dette alene! For hvert nyt laug, der behandles, vil der gives nye stød til, at der kan opstilles sammenligninger, som kan godtgøre provinslaugenes afvigelser fra hovedstadens, således som jeg efterhånden skal understrege det gennem eksempler.

Hvad man kan vente at finde i disse arkivpakker og protokoller, er selvfølgelig meget forskelligt; men der er dog — med landsarkivet for Sjælland for øje — visse hovedlinier, der er særlig udprægede.

De ældste laugprotokoller og skråer skriver sig fra omkring

1620. Dog findes der også enkelte af begge slags fra det 16. århundredes sidste tre årtier. Ældre sager findes sjældent.

Det er imidlertid givet, at mange håndværkslaug er langt ældre, og det ligger nær at antage, at i hvert fald en del af dem er direkte efterkommere af middelalderens gilder. Men arveforholdet er vanskeligt at udrede, fordi Chr. IV i 1613 ophævede alle håndværkslaug og bød borgmestre og råd at fratage dem deres artikler. Hvor disse er blevet af, er ikke godt at sige, men interessant vil det være at få opspurgt nogle af dem; thi disse gamle vedtægter er mere særprægede end de, der opstod efter 1623, selv om hovedformen ofte var anskaffet ved lån — eller køb — af andre laugs skråer. *Hvor stor sammenhørigheden mellem enkelte byer eller laug har været, ja deri er der straks en opgave at løse!*

En anden »løbende« opgave, der strækker sig ned gennem tiderne, er klarlæggelsen af, i hvor høj eller hvor ringe grad laugene sad regeringens forordninger overhørig — efter 1681 nærmest i hvor høj grad de, som forordningen påbød, drog magistraten ind i deres handlinger. At forholdet ikke altid var, som regeringen ønskede det, er der fremdraget en del eksempler på fra København. Det vil være nyttigt at se, om provinsernes laug, der var længere borte fra selve regeringsmagten, har været mere lovlydige, eller har brudt sig endnu mindre derom.

Så er der endelig det vigtige forhold med zünften, der fra Tyskland gennem vandrende svende bredte sig ud over alle håndværk herhjemme. At hele det ydre apparat med svendekro, skiltflytning, sort bræt (sort bog) m. m. har været gængs også i provinsen, godtgøres ved et blot flygtigt gennemsyn af laugsprotokollerne. Derimod trænger bl. a. efterskrivning af strafbare eller uvederhæftige svende fra laug til laug til en nærmere undersøgelse.

Men forøvrigt tror jeg at have bemærket, at *ånden* i det hele har været en nogen anden end den, der er blevet fremhævet for de københavnske laugs vedkommende. Den tyske indflydelse har ikke været så stærk i de mindre byer som i hovedstaden og måske i enkelte større søkøbstæder (f. eks. Hel-

singør), og *laugssproget var absolut ikke tysk*. Man kan lede adskillige byers laugsarkivalier igennem uden at finde en eneste tysk sætning.

Dette hænger selvfølgelig sammen med vandringerne. De færreste steder har disse været påbudt, ja de har mange steder slet ikke været almindelige. Med udgangspunkt fra undersøgelser for et enkelt amts laug (Holbæk amt), kan jeg sige, at det oftest var almindeligt, at læredrengene efter at have aflagt svendeprøve, blev i byen, måske endog hos samme mester, og senere selv opnåede borgerskab i samme by.

Og tilgangen af vandrende svende andetsteds fra var heller ikke stor. Svendenes indskrivningsbøger i samme omtalte amt siger, at gennemsnittet for 100 år (c. 1650—1750) kun var 1 vandrende svend pr. måned og af disse svende var knap 3% tyske og knap 4% normænd og svenskere.

Kendskabet til zünftens væsen, dens gode og dårlige sider, dens større eller mindre udbredelse, skal opnås gennem svendeskråerne og svendeceremonierne.

De første findes ofte optegnet foran i svendenes laugsprotokol eller indskrivningsbog, og en sammenligning mellem så stort et antal som muligt af disse vil sikkert give et godt udbytte. Af de sidste er en del optaget i Nyrops »håndværks-skik«, væsentligt ved uddrag af papirerne fra den kommission der i 1800 blev nedsat til undersøgelse af provinslaugene. Disse kommissionsakter rummer også en del ældre skråer, ofte i original.

Forordningen af ²³/₁₂ 1681 greb stærkt ind over for svendenes rettigheder, og også her ligger der en opgave i udredelsen af, i hvor høj grad denne forordningsbestemmelse er blevet overholdt rundt om i landet. Forordningen af ⁶/₅ 1682 skærpede yderligere indskrænkningen af svenderettighederne, idet den bl. a. ophævede og forbød alle svendeskråer. Som et eksempel på, hvor lidt dette fik at betyde, skal jeg nævne at flere laugsprotokoller fra det 18. årh., hvor zünften netop rigtig blomstrede, indledes med svendeskråer, der er opsat i den lov-befalede magistrats overværelse og med dennes underskrift, ofte

indeholdende bestemmelser, der er i åben modstrid med de nævnte forordninger.

Det 17. århundreders skråer — dem, der er udstedt før 1681 — har selvfølgelig også deres interesse, selv om allerede de til en vis grad er uniformerede og ensartede. Efter 1681 udstedtes der en række skråer for de københavnske laug med påbud om, at de med de nødvendige ændringer — af magistraten — skulde være norm for alle tilsvarende provinslaug.

Fra samme tidspunkt fik magistraten helt hånd i hanke med laugene, men dog ser man stadig uregelmæssigheder, og alle kneb blev brugt for at komme uden om love og forordninger. Særlig graverende er de dog kun i enkelte tilfælde, som når et laug ikke var samlet en række år uden særlig grund.

I alle de nævnte forhold er det imidlertid uregelmæssighederne, der karakteriserer de enkelte laug og er medbestemt til at give dem hver sit særpræg. Og — som det fremgår af det foregående — jeg tror ikke, at man i alle forhold kan skære provinslaugene over samme kam som hovedstadens.

Af Enkeltheder er der også en mængde, der måske kan finde sin løsning ved gennemgang af større arkivmasser.

Begrebet stolsbroder er f. eks. endnu ret svævende. Hvad var hans forretninger? Var han en direkte forgænger for skaffereren, eller fungerede han hos mestrene jævnsides med skaffereren hos svendene? Var han måske udelukkende en forgænger for bisidderen eller hossidderen, blot med nogle flere embedsforretninger end denne?

Endvidere er der begrebet vandretid!

Der har åbenbart ikke, som man kunde vente det, været en over hele landet almindelig vandretid, svarende til vor tids skiftedage i maj og oktober. Vandretid har været et mere elastisk begreb — men hvor elastisk?

Laurits Pedersen omtaler april som »vandremåned«, men det er helt ind i det 19. århundrede. Ved gennemgang af en del laugsbøger fra det 17. århundrede har jeg kun fundet St. Hansdag og St. Mikkelssdag betegnet som vandretid. I det 18. år-

hundrede går $^{24}/_6$, $^{29}/_9$ og $^{26}/_{12}$ regelmæssig igen med betegnelsen »som var vandretid«, men også løsevne datoer som $^{10}/_4$, $^{15}/_4$, $^2/_{11}$ og $^{27}/_3$ har samme betegnelse i andre år.

På denne måde findes der en del ord og vendinger, der trænger til nærmere oplysning, og som måske kan få det herigennem. Det, som er klarlagt for hovedstadens laug, men som endnu — foruden den specielle laugshistorie — mangler for provinsens, er altså deres forhold til zünften, deres opposition mod regering og magistrat, udredning af forholdet til »gebrauch« og »gewohnheit«, deres forbindelse med tidligere gilder, deres ligkasse og ligbærerinstitutioner, samt udforskningen af forskellighederne mellem de større og mindre byers indsats i udviklingshistorien.

Altså en stor og interessant arbejdsmark, hvoraf en ikke ringe del kan bearbejdes af lokalforskerne.

OLDEMODERS KIRKELISTE.

Af P. Severinsen.

I Ribe Domkapitels gamle Optegnelsesbog »Oldemoder« har man den meget benyttede Liste over Stiftets Kirker¹⁾. Ikke mindst i Stednavneforskningen maa den atter og atter anføres, da den giver meget gamle Navneformer. Men ogsaa i Kirkernes og Sogdenes Historie er den af Betydning.

Saa ser man atter og atter, naar den anføres, Aarstallet 1340 knyttet til den. Det er paa Grundlag af O. Nielsens Skøn. En hel Del Kirker har faaet den senere Vedtegnelse »desolata«, og han regner med, at de er blevet øde i den sorte Død 1348—50. Opskriften er altsaa ældre end denne Tid. Paa den anden Side skal den være yngre end 1330, da Almind Sysselprovsti blev forenet med Kantoratet i Kapitlet. Saa toges der et Middeltal mellem de to Grænser, ca. 1340.

Jeg kan ikke se rettere, end at denne Tidsbestemmelse er

---

¹⁾ O. Nielsens Udgave S. 108—113.